

PREMISELE ÎNFIINȚĂRII ȘI ACTIVITĂȚII MUZEULUI DEVEAN ÎN CADRUL SOCIETĂȚII DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A COMITATULUI HUNEDOARA

Nicolae Wardeggér

Cunoscând acest lăcaș de cultură care, în decursul existenței sale de o sută și zece ani, și-a dobândit un nume și un renume bine definit și cunoscut în țară și peste hotare pentru gradul de dezvoltare impozant la care a ajuns, mă simt profund onorat a reaminti cu venerație și recunoștință de acele vremuri de început în care predecesorii noștri au pus piatra de temelie acestei instituții prestigioase.

Este de prisos a mai demonstra că județul Hunedoara, cu minunata sa configurație geografică, cu o climă blândă și cu importanțele sale zăcăminte naturale, a facilitat apariția omului și dezvoltarea societății omenești, prilejuind concomitent și făurirea unei bogate și frământate istorii, ce avea să-și pună pecetea hotărâtoare și pe simbioza daco - romană.

Din cele mai străvechi timpuri fiecare epocă a lăsat importante urme materiale ale activității umane, ce au ajuns să fie observate și scoase la iveală tot mai des de la începutul secolului al XIX-lea încoace.

Aceste vestigii inestimabile ale trecutului au suscitât un interes deosebit de pronunțat în rândul localnicilor, al oamenilor de știință din țară și străinătate, al turiștilor și chiar al căutătorilor de comori.

"Cetatea de la Grădiștea Muncelului - spunea renumitul istoriograf hunedorean Kuun Géza - era considerată o enigmă a științelor istorice, deoarece se știa despre ea doar atât că există"¹.

Vestigiiile cetății au fost contemplate apoi în 1803 de către canonicul Hene Ferencz Xavier și, ceva mai târziu, de către Péchy Mihály. Acesta din urmă a apreciat greșit în lucrarea sa că este vorba de ruinele unei cetăți romane².

Aceeași cetate a fost cercetată mai îndeaproape și într-un timp mai îndelungat de către Ackner M. I.: prima oară în luna septembrie 1831³, iar a doua oară în intervalul 11 - 14 iulie 1847⁴, întocmind două comunicări despre cercetările făcute, precum și o hartă utilă și foarte apreciată în acea vreme.

1. Ballun Ernő, Adatok a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat huszonöt éves történetéhez, Deva, p. 25 (Date cu privire la istoricul Societății de istorie și arheologie a Comitatului Hunedoara).

2. Péchy - újfalu Péchy Mihály, Bemerkungen über die unlängst vorgefundenen alten römischen Ruinen bei Gradište - în "Siebenbürger Provincial - blätter", 1805, vol. I p. 249-252, Apud. Ballun Ernő, op. cit., p. 171; Kuun Géza, A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat alózményei és előjelei - în "Anuarul societății", vol. X: p. 105 și urm.; Kuun Géza, Téglás Gábor, Torma Zsófia, Hunyadvármegye története, Budapest vol. I, p. 19 și urm.

3. Comunicare apărută în "Archiv für Siebenbürgischen Landeskunde", caietul II, p. 17-31.

4. Ackner M.J., Mittheilungender k.k. Centralcommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, în "Jahrbuch der k.k...." 1856, p. 96-99.

Avocatul de vean Keserü Ferencz, în compania unui preot englez, a urcat la Grădiștea de Munte, în anii 1840, raportând într-o vastă introducere, despre observațiile lor, pe care a donat-o Societății de Istorie și arheologie a comitatului Hunedoara ⁵.

Merită subliniată apoi comunicarea lui Carl Goos ⁶ și notițele întocmite la fața locului despre ruinele cetății de consilierul Prusiei la București I.F. Neigebauer, pe care apoi le-a publicat Henzen ⁷.

Dintre toate aceste încercări, mai fericită o putem declara pe cea a episcopului lutheran de Transilvania Friedrich Müller, care, în urma constatărilor făcute la Grădiștea de Munte, s-a pronunțat în mod hotărât asupra originii dacice a cetății ⁸, ceea ce a fost întărit mai târziu și de către istoriograful Kuun Géza ⁹.

S-a mai relevat că în colecția de documente a lui Kemény József, dată spre păstrare Muzeului Transilvaniei din Cluj, se află două manuscrise: 1 - "Specificaliója a gredistey várban talált régiségeknek" și 2 - "Die Ruinen am Murtseller Gebirge Gredistye", dintre care cea din urmă ar fi fost o copie de pe însemnările lui Neigebauer.

De altfel, mai târziu, în cele din urmă și Ackner, în lucrarea sa "Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen", relatează că toate ruinele cetăților de pe vărfurile dealurilor dintre Vârtoape și Meleia, nu sunt romane, având un alt caracter ¹⁰, conturându-se tot mai evident în concepția lor originea dacică a acestora.

A suscitât un deosebit interes apoi scoaterea la iveală a două pardoseli de mozaic în 1823 la Ulpia Traiana, care, în afară de Neapole și Salzburg, nu s-au mai găsit în întreaga Europă, prezentând o importanță ieșită din comun, de asemenea, și din punctul de vedere al istoriei artelor ¹¹.

Urmele materiale ale culturii romane, deosebit de bogat reprezentate pe teritoriul județului Hunedoara, începând cu Ulpia Traiana Sarmizegetusa - capitala Daciei romane - și continuând cu celelalte așezări romane - Micia (Veșel), Germisara (Geoagiu), Aquae (Călan), etc. au stat permanent în centrul atenției cercetătorilor. Ne limităm să ne referim însă numai la descoperirile mai însemnate, care au contribuit în mod nemijlocit în direcția creării unui muzeu de istorie.

5. Kuun Géza, op. cit., p. 5 (extras). Cu prilejul ordonării și inventarierii fondului arhivistic propriu al Societății nu s-a mai găsit acest manuscris.

6. Archiv für..., op. cit., vol. XIV p. 109 și urm.

7. Henzen, Scavi di Gerend nella Transilvania intrapresi del sig. cav. Neigebauer in "Bulletino dell'istituto di corrispondenza archeologica", 1848, caietul 3., p. 33-34.

8. Archeologische Streizüge von Friedrich und Heinrich Müller, în Archiv..., op. cit., vol. XVI. primul - tatăl - relatează despre monumentele de cult, ruinele cetății Grădiștea de Munte și Sarmizegetusa, iar al doilea - fiul - despre descoperirile de la Turdaș.

9. Kuun Géza, op. cit., p. 5. A se mai vedea Repertoriul lui Torma Károly, unde se relatează că Friederich Müller pe lângă cetatea de la Grădiștea de Munte, a observat și alte cetăți, cum este Piatra Roșie, Fețele Albe și cea de pe vârful lui Pătru, dinspre Sebeș. Ibidem.

10. Ibidem.

11. "Anuarul Societății...", vol. IX. descrie istoricul descoperirii acestor pardoseli și soarta lor până în 1830, când nu s-a mai putut da de urma lor. A se mai vedea scrisoarea lui Jankovics Miklós către D-na Noptsa, în Felsőmagyarországi Minerva, 1825, decembrie, nr. 473, p. 4; Peretsényi Nagy László, Erdélyi ritkaság, publicat tot în aceeași revistă din noiembrie 1925, nr. 431 p. 4; Bedeus Iosif, Abbildungen von zwei alten Mosaiken welche im Jahre 1823 zu Varhely im Hunyader Comitate entdeckt worden. Cele două pardoseli au fost desenate pe o lespede de piatră de către Carl Bicher, și în această formă a fost donată muzeului județean de către Pogány Károly. Ballun, op. cit., p. 18.

În acest sens a atras atenția istoricilor și scriitorul maghiar Kazinczy F., exclamând că: "A vizita Densușul și împreună cu Densușul și Ulpia Traiana, este nu numai o bucurie pentru cel ce trece pe aici, ci și o îndatorire" ¹².

Un număr mare de monumente epigrafice au fost găsite la Micia (Vețel), folosite din păcate în mare parte la construirea drumului de țară de la Brânișca și la ridicarea unui dig pe malul Mureșului ¹³. În orice caz, acestea au vizat posibilitatea de a se preocupă de ele în mod serios, ca de unele ce sunt demne de luat în seamă.

Construcția bisericii din Densuș a stârnit un viu interes în rândul istoricilor și amatorilor de artă, deopotrivă.

Hohenhausen considera că monumentul a fost ridicat zeului Marte de către romani, ajungând la această concluzie cu ocazia vizitei sale din 22 iulie 1767 ¹⁴. Historicul Kóváry László spunea că este un monument funerar ridicat de romani pe mormântul generalului Longinus, legatul împăratului Traian ¹⁵.

Ackner a fost primul care a caracterizat construcția ca fiind din secolul al XIII-lea sau al XIV-lea - "o construcție conglomerată" cum de altfel s-a adeverit prin cercetările de mai târziu ¹⁶.

Descoperirile întâmplătoare ale unor moșezi și obiecte de aur din timpul războiului purtat de Lysimachos al macedonienilor împotriva geților, au mobilizat pe localnici și pe turiștii străini, la efectuarea unor investigații mai intense.

Cea mai mare și mai importantă așezare neolitică din cuprinsul județului, cea de la Turdaș, situată în valea Mureșului, între Deva și Orăștie, a fost descoperită - după unele investigații - de către renumita cercetătoare din Orăștie Dr. Torma Zsófia, în 1876. Cercetările sale au atras admirația și aprecierea arheologilor, istoricilor, antropologilor și a altor oameni de știință de peste hotare - îndeosebi prin asemănarea acestei civilizații descoperite cu cea din Troia, Babilon și Siria - pe care au întărit-o și au confirmat-o tot mai mult cercetările ulterioare ¹⁷.

Tot în acești ani - premergători înființării muzeului - s-au făcut primele observații și investigații asupra urmelor materiale ale omului paleolitic din peșterile de la Ohaba Ponor, Cioclovina, Nandru, Crăciunești s.a. ¹⁸, de către profesorul Liceului real din Deva, Téglás Gábor, care avea să devină peste câțiva ani primul director al Muzeului județean Hunedoara - Deva.

Paralel cu aceste investigații și contemplări preliminare s-a desfășurat tot mai intens și o muncă de colectare și cercetare, în care s-au remarcat localnicii în primul rând,

12. Kuun Géza, op. cit., p. 105.

13. Ibidem.

14. Ibidem.

15. Ibidem.

16. Ackner, op. cit.

17. Torma Zsófia, Hunyadmegye neolith telepei in "Erdélyi Múzeum 1879". După cum este cunoscut, întreaga sa colecție arheologică a fost achiziționată de către Muzeul Transilvaniei din Cluj, în 1898.

18. Téglás Gábor, A kökorszaki ember nyomai Hunyadmegyében, în "A dévai real-iskola értesítője" 1876-77 (Anuarul liceului real din Deva).

Despre toate aceste descoperiri s-au scris pe larg, numeroase referate și comunicări, după înființarea muzeului, publicate în anuarul Societății și alte reviste și periodice de istorie.

care își îndreptau din ce în ce mai accentuat atenția spre prețioasele vestigii ale trecutului. La început, în mod izolat: unul strângea documente, altul inscripții epigrafice, tezaure monetare etc.; în cele din urmă întovărășiți câte doi - trei, se angajau în astfel de eforturi lăudabile.

Renumit a fost lapidarul de la Mintia, precum și cel de la Zam și Fărcădin, cu numeroase monumente funerare, publice sau particulare, statui și altare etc., de la așezarea romană Micia (Vețel) și împrejurimi¹⁹.

La bogăția materialelor romane s-a referit marele istoric Theodor Mommsen, care, în 1856, s-a pronunțat că: "în Transilvania relativ cele mai multe monumente de piatră cu inscripții le-a văzut în grădina de la Mintia"²⁰.

O valoroasă colecție numismatică, obiecte de uz casnic, obiecte de cult, de podoabă, monede s.a., a avut medicul de la Orăștie, Lészai Dániel și Góró Lajos - cuprinzând parțial tezaurul de la Grădiște și Romos, - judele suprem de Hunedoara Váradi Ignác de la Deva și Gheorghe Constantin²¹.

De o colecție ornitologică completă a dispus farmacistul Wagner Károly, de la Hațeg - preluată în parte de la ornitologii Buda Elek și fiul său Buda Ádám - dispunând de unele exemplare rare, care nu puteau fi găsite nici la muzeul național²².

Regretabil este că din acestea numai o parte au reușit să intre în colecțiile viitorului muzeu din Deva.

O colaborare mobilizatoare, în scopul organizării unei preocupări științifice în domeniul trecutului, a existat între Ábel Kerekes, juristul și literatul Brúz Lajos din Orăștie, și medicul primar al comitatului Dr. Fodor András²³. Ei au fost aceia care în decursul multor ani din prima parte a secolului al XIX-lea, au strâns documente de mare valoare și dovezi materiale de ordin: arheologic, istoric, etnografic, și statistic referitoare la trecutul atât de frământat al acestui ținut.

Două articole publicate în presa vremii și periodicele de istorie, de mare interes, redau pe larg activitatea rodnică a acestor bărbați de frunte ai comitatului Hunedoara, care au stăruit fără oboseală în cunoașterea trecutului acestor meleaguri, în înființarea unei societăți și a unui muzeu de istorie în scopul ridicării culturii și pentru o viață pașnică a românilor, a maghiarilor, germanilor etc.

Primul articol reprezintă - propriu zis - un necrolog al profesorului Medgyesi Lajos, pe care l-a publicat cu prilejul stingerii din viață a lui Brúz Lajos²⁴.

Autorul a arătat că Brúz se număra printre cei puțini, pe care nu interesele materiale sau goana după glorie, ci dragostea de glie l-a consacrat scriitor, precizând că

19. Dintre acești colecționari s-au remarcat Gyulai Lajos și Nopcsa László. A se vedea Ballou Ernő, op. cit., p. 27.

20. Ibidem, p. 24.

21. Ibidem, p. 26-28.

22. Ibidem, p. 28-29.

23. Ibidem, p. 30. A se mai vedea: Ion Frățilă, Nicolae Wardegger, Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara, în "Revista Arhivelor", anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2. 1970, p. 517-524.

24. "Erdélyi Múzeum", 10 iulie 1856

el și-a avut domiciliul la Orăștie - "cel mai istoric și poetic loc" - ce a influențat, în mare măsură, atât personalitatea lui cât și scrierile sale ²⁵.

Cu siguranță autorul se referea la teritoriul cunoscut al comitatului Hunedoara și împrejurimile acestuia, cu tot trecutul său istoric, precizând, că pe aceste meleaguri se află "Câmpul Pâinii" de mare importanță istorică; Cetatea Deva de pe timpul lui Decebal; Retezatul care își întinde coatele sale în nori; Castelul Corvineștilor, unde marele erou al lumii, Ioan de Hunedoara se consulta cu luptătorii săi campioni; nemaivorbind de Densuș și Sarmizegetusa și alte așezări romane, despre care Brúz Lajos a strâns o sumedenie de date istorice ²⁶.

Oricum, nu ni se pare exagerată remarca făcută de profesorul citat, că la Orăștie se află cel mai istoric și cel mai pitoresc loc din țară, dacă ne gândim la faptul că în acest ținut se află centrul cel mai strălucit de existență a strămoșilor daci, că tot în această vatră străbună s-a tipărit Palia de la Orăștie în 1582 și, nu în cele din urmă, tot la Orăștie, la Câmpul Pâinii și în împrejurimi s-a restit cel mai frumos și curat grai românesc odinioară.

Un alt articol, de mare importanță, intitulat "Hunyadmegyei régiségbarátok" (Amicii arheologi din comitatul Hunedoara) ²⁷, al profesorului Vass Jozsef, face referiri mai pe larg despre tânărul jurist Brúz Lajos, cu preocupări istorice, literare și publicistice ²⁸ și un bun colecționar de documente istorice, preluând și colecțiile antecesorilor săi Kerekes Ábel de la Dobra și Fodor András de la Deva ²⁹.

În calitatea sa de colaborator și corespondent al foii literare și politice "Organul Luminării", redactat de Timotei Cipariu de la Blaj, Brúz Lajos avea să relateze în 1847 despre două piese de teatru: "Prețioasa" și "Căciula sunătoare" prezentate în românește de trupa de teatru a lui Farkas la Orăștie: "Era bucurie a auzi, cum un popor apăsător, uitat, o națiune, care nu avuse trecut așa strălucit (mai precis, o soartă strălucită) se repede curățindu-și limba națională de stilul culinar spre a și-o forma într-o limbă literară, poetică și conversațională, și cum se repede îmbrățișând ideea civilizațiunii a toată lumea, a ne arăta că ei se deșteptară" ³⁰.

19. Dintre acești colecționari s-au remarcat Gyulai Lajos și Nopcsa László. A se vedea Ballun Ernő. op. cit., p. 27.

20. Ibidem, p. 24.

21. Ibidem, p. 26-28.

22. Ibidem, p. 28-29.

23. Ibidem, p. 30. A se mai vedea: Ion Frățilă, Nicolae Wardegger, Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara, în "Revista Arhivelor", anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 517-524.

24. "Erdélyi Múzeum", 10 iulie 1856

25. Kun Géza, op. cit.

26. Începând cu anul 1854, în urma unei noi organizări administrative - teritoriale, s-a înființat Prefectura Orăștie, ce a cuprins vechiul teritoriu al comitatului Hunedoara și două plăși ale fostului comitat Zărand.

27. "Erdélyi Múzeum", 1856, nr. 16, p. 127-130.

28. A scris basme populare în "Életképek" 1848, II, articole istorice în "Uj Magyar Múzeum" 1853, "Kolozsvári Hétláp" 1853, în nr. 14, 49, 51, "Erdélyi Naptár" 1854, sub pseudonimul Kenyérvizy în "Vasárnapi Ujság" 1856 și "Hazai tájképek" un ciclu de articole istorice. Despre peștera de la Cigmău i-a apărut un articol în "Erdélyi Múzeum" din 1856.

Mai pe larg a se vedea: Sárközi Zoltán: Brúz Lajos (1817-1856) în "Történelmi Szemle" 1967, nr. 3.

29. Moartea sa prematură, în 1856, a făcut să se piardă urma acestor prețioase documente medievale.

30. "Organul Luminării", Blaj, nr. XLVI, 15 nov. 1847. Apud Sárközi Zoltán. op. cit. p. 346.

În focul revoluției de la 1848, tot Brúz Lajos a fost promotorul unei înțelegeri dintre românii, maghiarii și șasiil la Orăștie. Din inițiativa lui, adunarea generală a Scaunului din 21 mai 1848 a dezbătut și aprobat în întregime revendicările celor douăzeci de mii de români din orașul Orăștie și împrejurimi, prezentate de către deputatul de Turdaș, Nicolae Szentiványi (la origine Sântioan) tribunul de mai târziu al lui Avram Iancu.

În petiția cu cele 24 de puncte³¹, pe primul loc figura recunoașterea națiunii române; punctul 11 prevedea eliberarea iobagilor și al colonilor de sarcinile feudale, iar ultimul punct cuprindea recunoașterea proclamației de la Blaj și acordarea sprijinului necesar în vederea adoptării ei, de către Dieta Transilvaniei.

Restul prevederilor din petiție stipulau ca românii să-și aibă dregători în toate activitățile administrative și judecătorești, să se servească de limba lor și în treburile vieții publice, iar sarcinile comune să fie suportate în mod egal de către toți locuitorii Scaunului Orăștiei. De asemenea, s-a prevăzut ridicarea a cât mai multor școli populare românești, înființarea unei școli pedagogice românești la Orăștie, libertatea industriei și a comerțului, ajutorarea săracilor etc.³²

Revendicările, firește, au avut un colorit local, însă în niciunul din cele 24 de puncte nu s-a declarat supunere față de împăratul Austriei și nici anexarea Transilvaniei la Ungaria.

Petiția cu revendicările de mai sus a fost prezentată și susținută cu perseverență de către deputații de Orăștie, în fața dietei, dar după cum se cunoaște, Dieta de la Cluj a votat contra intereselor majorității, înăbușind și această inițiativă locală, de frăție și colaborare dintre românii, maghiarii și șasiil din Orăștie, frăție pentru care a militat în tot cursul revoluției tribunul lui Avram Iancu, Nicolae Szentiványi de la Turdaș și revoluționarul democrat Brúz Lajos³³.

Pentru aceste merite avea să pomenească de el ziarul local din Orăștie "Activitatea" în numărul său din 18 iulie 1901: "Mai mulți domni vârstnici de aici, intervievați la redacție, declară toți cam asemenea, că Brúz, care era nepotul lui Brúz Ferencz, judecător regesc (királybiro) chiar în același an (1848), a fost un om al păcii și a buneii înțelegeri între locuitorii orașului, ca și care azi nu avem"³⁴.

Cu aceeași căldură a fost prezentat Keekes Ábel și activitatea prodigioasă a lui Fodor András, recunoscând că nu se mai știe nimic de soarta unor documente istorice de importanță rară, strânse de ei în cursul deceniilor.

31. Sárközi Zoltán, op. cit., A se mai vedea de același autor "1848-1849" Szászvárosan, în "Válasz" nr. 1/1949 p. 53-72 precum și Ailviu Dragomir, Revoluția românilor din Transilvania, 1848-1849 vol. II, p. 487

32. Ibidem.

33. Ibidem A se vedea și ziarul local din Orăștie "Activitatea" 18 iulie 1901.

34. Lucrările, respectiv articolele mai importante semnate de Fodor András sunt: Váraljai hegytetőn álló rom régisége. (Despre vechimea ruinelor cetății de la Sarmizegetusa dacică) în "Múlt és Jelen", 1846 nr. 38-39; "A hunyadmegyei fürdők mostani állása (Starea actuală a băilor din comitatul Hunedoara) în "M. orvosok Munkálatai", V. Kolozsvár, 1845; "A megyebeli ásványvizek mivolta" (Conținutul apelor minerale din județ în "Hon és Külföld", 1847; Utazás nemes Hunyadvármegyében régiségek kinyomozása végett (Călătorie în comitatul Hunedoara pentru descoperiri arheologice) în "Magyar Akademia Értesítője", 1847; A Hunyadvármegyében található dák és romai régiségek (Despre urmele daco-romane din comitatul Hunedoara) în "Hölgylutár", 1851 și altele, dintre care unele manuscrite și corespondența, se află în arhiva Muzeului de istorie din Cluj-Napoca, potrivit informațiilor bibliografice. A se vedea și Kuun Géza, op. cit.

În colaborarea lor s-a văzut întruchipată posibilitatea unei societăți de istorie - urmărind în continuare din articolul citat, - care, de altfel, a și fost învederată în lucrările sesiunii științifice a medicilor și naturalștilor de la Cluj, din 3 - 5 septembrie 1854 ³⁵.

Expunându-și comunicarea despre antichitățile renumitelor așezări din comitatul Hunedoara (Geoagiu, Deva, Grădiște, Hațeg, Călan, Sarmizegetusa), ascultată și apreciată cu viu interes de către cercetători, multilateralul om de știință - medicul Fodor András - ridică pentru prima oară problema înființării unei societăți de istorie și arheologie, atât de necesară în ținutul Hunedoarei ³⁶.

În condițiile regimului absolutist însă, fără sprijinul material și moral, ideea nu a ajuns să fie îmbrățișată. Cu toate acestea, inițiativa a fost relansată, cu numai doi ani mai târziu, în 1856, chiar de către profesorul Vass Josef, prin articolul său "Amicii arheologi ai comitatului Hunedoara", care constituie înainte de toate un apel călduros către "acești fii entuziasmați" în scopul înființării unei societăți arheologice ³⁷. "I-am umblat văile, colinele și câmpurile bogate ale acestui pământ atrăgător. Acesta în sinea lui - traducem din articol - constituie un grandios muzeu ale mărețiilor creației daco - romane, căzute în țărână și ale scumpelor noastre tradiții" ³⁸. Făcând o incursiune succintă dar pasionantă în trecutul Hunedoarei, autorul conchide că fiecare urmă de pas din acest județ ne reamintește de măreția și puterea Imperiului roman și că numai vestigiile ce ar proveni de la Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa - capitala Daciei romane - ar umple un muzeu de mari proporții.

Articolul a produs un puternic ecou, înainte de toate, în rândurile persoanelor vizate și a autorităților locale, înființându-se și un comitet de inițiativă, compus din Bethlen Oliver, Gyulay Lajos, Josika Géza. Cu toate acestea, nu și-a atins scopul urmărit, nici de această dată, chemarea vibrantă ³⁹.

Din procesul verbal încheiat la lucrările premergătoare pentru înființarea societății de istorie și arheologie, din 16 noiembrie 1879, aflăm că, cu ani în urmă ar fi existat o oarecare uniune arheologică în județul Hunedoara, care a dispus chiar de un fond bănesc însemnat. Proprietarii de terenuri și-au și dat consimțământul pentru efectuarea săpăturilor necesare, însă guvernul nu a aprobat efectuarea săpăturilor, respectiv exproprierea solicitate în acest scop, ceea ce a dus la destrămarea acestei uniuni, în forma ei incipientă ⁴⁰.

Cu aceste trei încercări neizbutite, au trecut mai bine de două decenii pentru a se relua ideea înființării societății de către președintele tribunalului din Deva, Fekete - Sólyom Ferenc ⁴¹.

35. Ballun Ernő, op. cit., p. 49

36. Ibidem, p. 50 Regretabil, despre aceste referate și comunicări, nici autorul nu mai știe nimic

37. Autorul face referiri concrete la persoanele: Bethlen Oliver, Nopcsa László, Lukács Farkas, Kenderessy Farkas, Puy Elek, Ponori István, Benedek Albert, Szerejay Ignác, Pogany Adam, Wagner Károly s.a. Kuun Géza mai comunică în lucrarea sa citată că dintr-aceste persoane mai fac parte: familia Barcsay, Kún Kocsárd, Gyulay Lajos, Josika Géza, Lészai Dániel, Constantin Gheorghe și Görő Lajos - remarcăți colecționari din județ. Se știe însă că înaintea lor se situează oameni de rând, care prin diferițele lor preocupări au ajuns să ia contact și să scoată la iveală aceste inestimabile comori lăsate de străbunii noștri

38. Kuun Géza, op. cit.

39. Ibidem.

40. Ballun Ernő, op. cit., p. 52.

41. Ibidem, p. 53.

Concepția acestui cercetător despre viitoarea societate a fost exprimată în articolul de fond al ziarului local "Hunyad" nr. 31 din 1879, care purta titlul: "Să ne dezvăluim trecutul și să-i salvăm amintirile". Articolul, ce se păstrează la Arhivele Statului Deva, în forma sa originală - ca un prețios document al societății - prin numeroase fapte și exemple istorice semnificative, a evocat trecutul melegurilor hunedorene, subliniind necesitatea de a descoperi, cerceta și strânge la un loc, într-un muzeu, aceste mărturii importante, cu scopul de a le feri de distrugere sau pierire ⁴². Acest comitat - traducem din articol - este un mic univers întrutotul binecuvântat cu darurile naturii și încărcat cu vestigii de toate soiurile. Pasionatul istoric și-a încheiat articolul său cu un apel călduros, de a se trece de îndată la fapte, cu însuflețitul îndemn "Să fie cu noi dragostea pentru cauză!".

Adunarea preconizată în acest scop, a avut loc la 16 noiembrie 1879 la Casina din Deva (actualul restaurant "Bachus") la care într-un cadru solemn, dar însuflețitor, s-a discutat scopul și denumirea societății, ce avea să ia ființă, alegându-se o comisie pentru redactarea proiectului de statut și pregătire a lucrărilor de constituire a societății, din care făcea parte Balomiri Ioan și Téglás Gábor ⁴³.

După cum confirmă documentele vremii, adunarea generală de constituire a societății a avut loc la 13 mai 1880, la Deva, în același local al Casinei ⁴⁴.

După cum era de așteptat, la această adunare generală, problema principală de pe ordinea de zi, era dezbaterea proiectului de statut. Denumirea inițială preconizată pentru noua instituție a fost: "Societatea de istorie, arheologie și cultură a comitatului Hunedoara" ⁴⁵. După mai multe discuții și propuneri însă s-a renunțat la cuvântul "cultură", fără ca societatea să-și piardă în fond acest caracter, pe care l-a avut tot timpul cât a funcționat.

Scopul propriu-zis, lesne de înțeles, era "Descoperirea trecutului istoric atât de bogat al comitatului Hunedoara", pentru realizarea căruia art. 3 din statut prevedea:

- urmărirea cu atenție a tot ce se referă la comitat în operele științifice, beletristice, artistice și în viața publică;
- cunoașterea condițiilor geografice și naturale ale comitatului;
- scoaterea la iveală, strângerea și expunerea materialelor arheologice, etnografice și istorice, într-un muzeu din Deva, ce va fi pus la dispoziția publicului vizitator;
- ocrotirea monumentelor istorice;
- primirea pentru păstrare a arhivelor familiale și strângerea celor mai valoroase documente, manuscrise și tipărituri într-o colecție arhivistică și o bibliotecă ⁴⁶.

Prin comunicarea din 13 octombrie 1880 cu nr. 44215, Ministerul de interne din Budapesta a condiționat aprobarea statutului de îndeplinirea următoarelor cerințe imperative:

42. Ibidem. A se vedea mai pe larg Arhivele Statului Deva, fond Societatea de istorie și arheologie, dos. 1/1879.

43. Ibidem.

44. Ibidem, Procesul-verbal din 13 mai 1880, dos. 1, p. 12-13.

45. Ibidem.

46. Ibidem. Statutul Societății de istorie și arheologie.

1. Directorul muzeului să întocmească evidență despre fiecare obiect muzeal, cu numărul de ordine, cu numele persoanei de la care s-a achiziționat obiectul, prețul de achiziție, sau indicarea numelui donatorului, precum și a locului și a datei găsirii obiectului.

2. Îmbogățirea muzeului - cu excepția monedelor - să se raporteze în fiecare an Ministerului Cultelor și a Instrucțiunii Publice prin direcția Muzeului Național Maghiar.

3. Să se ceară aprobarea Ministerului de Interne pentru primirea în societate a membrilor de onoare din țări străine ⁴⁷.

Cu aceste amendamente, sub nr. 56577 din 1880 ministerul a confirmat statutul societății, astfel că acesta și-a putut desfășura activitatea de aici înainte, în condiții legale ⁴⁸.

De la început, este foarte important a releva faptul că pentru prima oară o instituție de cultură și știință din județul hunedoara își asuma o atât de semnificativă funcție muzeistică, arhivistică și bibliofilă.

În al doilea rând, de la această dată se consideră că s-a pus baza statutară a muzeului din județul Hunedoara, care de atunci încolo, fără întreruperi desfășoară o complexă activitate în domeniul științei istoriei, care este apreciată în țară și peste hotare.

Mijloacele materiale pentru realizarea scopului societății erau sumele provenite din cotizațiile membrilor, veniturile realizate din publicații, din organizarea conferințelor populare de răspândire a științei și culturii, din excursii științifice, donații, subvenții etc ⁴⁹

Forul superior al societății, investit să ia hotărâri în toate problemele majore, era adunarea generală - ordinară sau extraordinară - dar în toate cazurile publică. Ea se întrunea în fiecare an, de cele mai multe ori la Deva, Hațeg, Petroșani, Orăștie, Geoagiu, Brad și în alte localități din județ. În cadrul adunărilor, într-o atmosferă festivă, erau prezentate și dezbătute, în general, comunicările și referatele științifice, darea de seamă a muzeului, rapoartele despre săpăturile și cercetările întreprinse, precum și achizițiile de cărți și documente.

Adunarea generală alegea pe termen de trei ani comitetul de conducere, compus din 36 membri și cei nouă membri ai secretariatului. Primii membri ai acestui secretariat au fost: Președinte - Kuun Géza, vicepreședinte - Sólyom-Fekete Ferenc, secretar - Lengyel Gergely director de muzeu - Téglás Gábor, bibliotecar și arhivar - König, mai târziu Király Pál, jurist - Petcu Iazăr, înflăcărat luptător pentru ridicarea culturii populației române din județ. La aceștia s-au mai adăugat cu timpul câțiva funcționari și un administrator pentru dealul cetății din Deva ⁵⁰.

Întrunindu-se odată sau de mai multe ori pe lună, comitetul de conducere asigura buna desfășurare a cercetărilor, a muncii administrative și gestionare. În acest scop, regulamentul interior de funcționare al societății preconiza alegerea din sânul

47. Ibidem.

48. Ballum Ernő, op. cit., p. 78.

49. Art. 3-4 din Statut. Arhivele Statului Deva, fond. Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara, dos. 1/1880.

50. Ibidem.

comitetului a șase secții cu câte 3 - 6 membri: 1 - Geo-topo- etnografică, 2 - Naturale, 3 - Statistică, 4 - Arheologică, 5 - Istorică și 6 - Comitetul de redacție⁵¹.

Membrii societății puteau fi orice persoană fizică sau juridică, capabilă să-și îndeplinească obligațiile asumate. Ca în multe asemenea cazuri, membrii erau fondatori, ordinari, protectori de onoare.

După cum s-a putut constata, un accent deosebit s-a pus pe latura organizatorică în viața societății. Acest lucru îl demonstrează și faptul că încă în primii ani de activitate societatea a reușit să strângă în jurul ei nu mai puțin de 600 de membri⁵². Printre aceștia se afla eruditul istoric și om politic George Barițiu, Dr. Franz Zimmermann de la Arhiva Națională Săsească din Sibiu, profesorii Dr. Julius Jung și Otto Keller de la Universitatea din Praga, Dr. Csánki Dezső de la Arhiva Națională din Budapesta, cercetătorii emeriți Szilágyi Sándor și Toma Károly, precum și marea majoritate a intelectualilor de pe plaiurile hunedorene și împrejurimi, români, maghiari, germani și de altă naționalitate⁵³.

Dintre localnici, menționăm pe juristul și omul de cultură Petcu Lazăr din Deva, Balomiri Ioan, Moldovan Dumitru, avocatul Papiu Ioan de la Orăștie. În munca de cercetare și publicistică istorico - științifică s-au remarcat: profesorul Téglás Gábor, directorul muzeului, profesorul Király Pál, arheologul de la Orăștie Dr. Torma Zsófia, istoricul sas Dr. Amlacher Albert de la Orăștie, precum și emeriții cercetători Mailand Oszkár, Veress Endre și alții⁵⁴.

Salutând înființarea instituției, George Barițiu a scris în "Observatorul" nr. 17 din 10/27 martie 1880, că acestea: "Invită pe toți la conlucrare. Societatea este un teren din acelea unde nu încap nici rivalități naționale și confesionale, nici urgii de natură politică" - conchide autorul articolului, scoțând la iveală scopul și caracterul științific al instituției.

Problema principală care a stat permanent în atenția societății de la crearea sa, a fost locul de depozitare a obiectelor de muzeu, ce au început să fie tot mai numeroase, în urma săpăturilor arheologice, a donațiilor, subvențiilor etc⁵⁵.

Raportând despre această situație, în ședința din 11 iunie 1880, Téglás Gábor a subliniat în fața comitetului de conducere aglomerarea masivă a materialelor arheologice și a obiectelor de muzeu, ce impuneau cu stringență găsirea unui local potrivit pentru depozitare⁵⁶.

În primul rând a fost luată în examinare clădirea "Magna Curia", care însă nu a dispus de încăperi libere suficiente. și totodată corespunzătoare pentru acest scop.

51. "Hunyadmegye. tört. régészeti évkönyv" (Anuarul societ.) I. 1882. p. 166.

52. Ibidem. p. 188.

53. A se vedea anuarele societății la Arh. Statului Deva.

54. Ibidem.

55. Arhiva societății, registrele de intrare, procesele-verbale de ședință, rapoartele și cărțile de seamă ale muzeului, ne îngăduie să urmărim cu fidelitate, dezvoltarea muzeului, pas cu pas, îndemnând pe cei interesați la întocmirea unor studii deosebit de interesante și valoroase. Întrucât aceasta ar depăși tenia comunicării noastre, suntem nevoiți a prezenta doar cadrul general al societății în care a stat ființa și și-a desfășurat activitatea muzeului devenean, aproape patru decenii.

56. Arh. Stat. Deva, fond. Societatea de istorie și arheologie, dos. 2/1880. f. 17. 27. 31. 35.

S-a pus apoi în discuție ocuparea unui șopron închis, de lângă Magna Curia, la care au fost nevoiți să renunțe, întrucât a depășit posibilitățile de finanțare ale proaspetei societăți, pentru reamenajarea acestuia.

A fost luat în considerare, în discuțiile purtate, și Castelul Corvineștilor din Hunedoara, idee, la care, de asemenea, au fost nevoiți să renunțe, deoarece muzeul trebuia să-și aibă sediul în Deva, iar nu în altă localitate, conform prevederilor statutului⁵⁷.

În cele din urmă, comitetul de conducere în ședința din 20 iulie 1881, cu unanimitate de voturi a hotărât ca localul muzeului să fie stabilit în casa particulară a lui Pogány Ádám din Deva, str. Hunedoarei - în care scop jurisconsultul Dr. Lazăr Petcu a încheiat contractul de închiriere cu 180 f. chirie anuală⁵⁸.

Semnificativ este a se reține că în această clădire particulară s-a făcut inaugurarea muzeului Societății de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara - primul muzeu de veche, în care au fost adăpostite și conservate pentru posteritate primele relicve, primele semne ale trecutului nostru atât de îndepărtat.

Alte surse documentare ne-au ajutat să aflăm că între 1 și 15 martie 1890, muzeul s-a mutat în aripa stângă a Liceului real din Deva⁵⁹, iar apoi și în alte părți, ca numai după mai bine de patru decenii să ajungă în binemeritata și demnă clădire - monument istoric - Magna Curia din Deva.

Pornind la drum în asemenea împrejurări, încă în primul an de activitate, reprezentanta instituției, Torma Zsófia participă la Congresul antropologic de la Berlin, din 5 - 11 august 1880, cu o colecție valoroasă de obiecte preistorice de la Turdaș. Faptul a fost considerat ca primul pas marcat de succes în săpăturile arheologice, dezbătut în cadrul societății, suscitând interesul și admirația mai multor specialiști și cunoscuți oameni de știință din străinătate.

La adunarea generală din 29 mai 1881, în cuvântul său de deschidere, președintele societății, prefigurează temele principale, arheologice și istorice, spre care trebuiau să fie îndreptate cercetările, pentru întreaga generație viitoare⁶⁰. În această perioadă de început erau în plină desfășurare și cu succes săpăturile la amfiteatrul de la Sarmizegetusa. Erau începute lucrările de renovare la Castelul Corvineștilor de la Hunedoara. Harta cu punctele arheologice mai importante de pe teritoriul județului se găsea în fază de desăvârșire, stabilindu-se căror săpături să li se acorde prioritate. O seamă de somități științifice din străinătate urmăreau cu atenție realizările muzeului, oferind sprijinul lor în materie de specialitate.

La această adunare generală din 29 mai 1881, s-au mai făcut propuneri concrete cu privire la preluarea în folosință și administrare directă a dealului cetății Deva, la îngrijirea ruinelor cetății, precum și la restaurarea bisericii vechi din Densus⁶¹. Pentru ocrotirea acestui monument muzeul a mai făcut demersuri și la Arhiepiscopia din Blaj,

57 Ibidem, ședința ordinară din 29 mai 1881.

58. Ibidem, A se vedea Ballun Ernő. op. cit., p. 83.

59 Téglaş Gábor, Rövid kaluaz a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat muzeumának látogatói számára. Deva, 1890, p. 3

60 Ballun Ernő, op. cit., 74 și urm.

61. Ibidem, p. 79.

considerând biserica din Densuș "ca un renumit și rar exemplar al gustului arhitectonic românesc ce trebuie salvat de la niere"⁶².

De asemenea, s-a făcut apel la judecătoria de ocoale și la primăria plâșilor din județ, pentru a lua măsuri în sprijinirea acțiunii de a strânge în muzeul județean obiecte de importanță istorică, materiale arheologice și documente istorice.

Pentru colecția etnografică a fost luat în plan achiziționarea de piese din localitățile Bucova și Dobra, ca fiind deosebit de reprezentative.

În acest climat de entuziasm, perseverență și muncă asiduă și-au continuat activitatea în anii care au urmat atât societatea cât și muzeul din Deva, ca de altfel, în tot cursul existenței lor, în care s-au întreprins valoroase cercetări în domeniul arheologiei și istoriei.

Scoaterea la iveală a urmelor omului preistoric din peșteri, a bogatelor așezări neolitice de la Turdaș și împrejurimi, restaurarea unor cetăți dacice, determinarea multor așezări romane (Ulpia Traiana - Sarmizegetusa, Micia - Vețel, Germisara - Geoagiu, etc), a drumului militar parcurs de oștile lui Traian - au facilitat întocmirea hărții arheologice a județului Hunedoara⁶³. Mai mult decât atât, rezultatele îndelungatelor săpături și cercetări arheologice au fost dezbătute în sesiuni științifice, în paginile anualelor și lucrările de specialitate și în cele din urmă - finalizate în volumul I al Monografiei județului Hunedoara, apărut în 1902⁶⁴.

Dintre celelalte lucrări de istorie, pe prim plan se situează ciclul de articole (comunicări) publicate în anuarul societății, tratând marea răscoală țărănească condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Cu toate că nu ne-am propus să facem o analiză a materialului, subliniem că acesta conține valoroase date cu privire la starea iobagilor din județ, cauzele imediate ale răscoalei, desfășurarea ei în comitat și măsurile luate pentru reprimarea răsculaților. Studiile au fost întocmite pe baza unui bogat material documentar din arhiva comitatului, arhiva Corpului de armată din Sibiu și alte arhive din Transilvania.

Ca un eveniment posterior răscoalei lui Horea, a fost consemnată răzvrătirea țăranilor din comuna Nădăștia din 1817. Au fost cuprinse apoi evenimentele premergătoare ale bătăliei de la Simeria din anul 1848.

O atenție meritorie în lucrările muzeului s-a acordat mineritului. Spălătul, respectiv exploatarea aurului și argintului de la Ruda, Băița și alte localități din munții Apuseni; spargerea pietrei de la Bejan și Petroasa; prelucrarea marmurei de la Bucova; topitul fierului de la Hunedoara, Ghelar, Govâjdia și Călan - toate străvechi ocupații ale băștinașilor hunedoreni, de care s-a legat viața lor materială și spirituală.

De reținut sunt cele câteva schițe istorice despre instituția cnezatelor din județ, obligații feudale, regimul dijmei, diplomele și statutele câtorva bresle, monografiile cum ar fi Monografia cizmarilor și tăbăcarilor din Deva, unele momente importante din istoria orașelor (cetăților) Deva, Hunedoara, Orăștie, Hațeg, etc. S-a scris, de asemenea, despre

62. Arh. St. Deva, loc. cit. Scrisoarea societății adresată Arhiepiscopului din Blaj în anul 1880.

63. Ballun Ernő op. cit., p. 16, 85, și urm. Autorul nu-și propune evaluarea și interpretarea critică a cercetărilor efectuate, limitându-se la prezentarea lor într-un cadru general, potrivit titlului acestei lucrări.

64. Kunu Géza. Torma Zsófia. Téglás Gábor. Hunyadvármegeye története, Budapest. Atheneum.

Decebal și despre războaiele daco-romane pe baza scenelor de luptă de pe Columna lui Traian și alte izvoare istorice importante.

În anurile societății s-a deschis o rubrică pentru publicarea unor documente medievale importante legate de locurile hunedorene, strânse din arhivele Capitului din Alba - Iulia și arhivele din Viena și Vatican.

Tot într-un ciclu de articole au fost publicate rezultatele cercetărilor geografice și geologice (construcția geologică a solului din județ), fauna, flora acestui ținut atât de pitoresc. Despre apele minerale și izvoarele termale găsim mai multe comunicări.

Bogate și valoroase sunt lucrările etnografice și de folclor, oglindind viața și obiceiurile românilor. Dintre acestea interesante și delectante sunt de citit: "Cîntecele românilor despre pădure", "Personajele legendare în poezia populară românească", "Ghicitorile la români", "Elemente mitologice în poezia populară românească", "Paralelisme etnografice" (român, maghiar, săsesc), "Târgul de fete de la Găina", "Blestemul în poezia populară românească", "Viața și flora păstorului de pe Parâng"⁶⁵ și altele - strânse și prelucrate cu atâta pasiune și dragoste față de poporul român, de un alt fost director al muzeului hunedorean - Mailand Oszkár - un deosebit de modest, dar renumit folclorist și etnograf, despre care abia s-a pomenit până în prezent^{65 bis}.

Eficiența străduințelor depuse a fost concretizată și în exponatele muzeului, care abunda îndeosebi în materiale din antichitate, din perioada romană. Partea preistorică, așezările romane descoperite în acea vreme, erau reprezentate aci prin felurite onelte de piatră, vase, obiecte de podoabă, din os și bronz, fibule etc. Prezente erau și cunoscutele zeități orientale: valoroase statui: Malagbel, templul lui Mithras. vestitele statui miniere (menhirele) de la Baia de Criș, un șir întreg de monumente epigrafice, cu inscripții publice, comemorative, funerare și religioase sau particulare, cărămizi ștampilate (Leg. XIII, III și V) șteampuri de la minele de aur, precum și câte o colecție etnografică, numismatică și ornitologică⁶⁶.

Și acum găsim locul potrivit a sublinia că acest muzeu prezentat chiar și numai într-o schiță fugară, dar care dispunea la acea dată în jur de 5.000 piese și obiecte muzeale - se leagă indisolubil de numele primului său cărmaci - profesorul și directorul Liceului real din Deva. Téglás Gábor.

Acest vajnic pionier al muzeului s-a remarcat în primul rând ca un neobosit cercetător, prin săpăturile arheologice din perioada preistorică și cea romană, istoria mineritului etc. adulmecând cu un simț deosebit de rafinat al specialistului vestigiile trecutului și tot ceea ce ar putea interesa știința în domeniul istoriei. Cu râvna lui deosebită și perseverența sa n-a ezitat să strângă pentru muzeu orice obiect sau material de valoare istorică, mobilizând cu abilitate pentru atingerea acestui scop valoroși cercetători, personalități de seamă. autoritățile locale și multe foruri și instituții din străinătate.

A muncit fără preget ziua și noaptea, continuând cercetările sale arheologice și în alte localități din Transilvania, în Ungaria, la Dunăre etc., făcând demersuri concrete,

65. Această din urmă lucrare aparține învățătorului Péterfi Marlon din Deva, tatăl omului de știință, academicianului Péterfi Ștefan din Cluj. A se vedea și Bellun Ernő, op. cit., p. 173.

65. bis. Neobosita cercetătoare Ana Șoit a publicat în 1982 un valoros studiu monografic intitulat Mailand Oszkár

66. A se vedea mai pe larg: Téglás Gábor, Rövid Kalauz, op. cit.

împreună cu Grigore Toculescu la cele două guverne din București și Budapesta, pentru efectuarea unor săpături arheologice în Oltenia și alte regiuni din România.

În al doilea rând, în calitate de director a îmbrățișat cu aceeași vervă nepotolită, cu pricepere, dârzenie și zel, toate problemele de organizare și conducere ale muzeului, în toți acei primii 23 de ani, cât a stat în fruntea lui, reușind să se identifice pe deplin cu cauza nobilă a acestei instituții.

Prin Téglás Gábor, muzeul deven avea să reprezinte cel mai de preț tezaur al societății de istorie, mândria județului, și un important mijloc științific de comunicare cu trecutul nostru îndepărtat și străbunii noștri, contribuind la educarea culturală a populației.

Cunoscând această importanță, Téglás Gábor a militat tot timpul pentru un spațiu corespunzător al muzeului, solicitând chiar construirea unui nou local, subliniind că muzeul nu poate constitui un instrument în mâna unui cerc restrâns de cercetători, ci trebuie pus la dispoziția, înainte de toate, a marelui public vizitator, pentru cultura sa generală.

Téglás Gábor a fost un om al faptelor - consemnează documentele vremii - și faptele îi caracterizează întreaga sa activitate și personalitate prin care muzeul deven - chiar în prima sa fază de dezvoltare - a ajuns să se bucure de un prestigiu binemeritat, fiind vizitat de numeroși oameni de știință din țară și străinătate ⁶⁷.

Alături de el poate fi menționat Király Pál, autorul monumentalei opere a timpului: "Dacia Provincia Augusti" și cu care tot la cot au efectuat multe din săpăturile arheologice amintite. La fel, istoriograful și orientalistul de talie europeană, Kuun Géa, sau Torma Zsófia, sau alții, despre care ar fi binevenită întocmirea unor studii monografice.

Cum societatea de istorie a avut și alte preocupări: arhivistică bibliofilă etc., iar tema pe care ne-am propus-o este de a prezenta înființarea și începuturile muzeului în cadrul activității generale a societății, considerăm îndreptățită îndrăzneala noastră, de a ne ocupa succint și de aceste aspecte ⁶⁸. În lumina adevărului bazat pe fapte și documente, este necesar a reda istoricul muzeului în complexitatea sa, într-o legătură indisolubilă cu societatea de istorie, în sânul căreia a luat ființă și a activat aproape patru decenii ⁶⁹.

Așa fiind, potrivit scopului propus, în decursul activității sale societatea a reușit să-și formeze și o valoroasă colecție de documente ce urma să servească drept bază documentară la scrierea volumelor II și III ale monografiei județului Hunedoara. După cum însă volumele din urmă nu au mai ajuns să vadă lumina tiparului, materialele arhivistice au fost doar în parte folosite în lucrările de istorie apărute în anuale și publicațiile de specialitate. Așadar, mare parte din arhivă este necunoscută și ca atare pe bună dreptate ea poate suscita interesul cercetătorilor, fapt pentru care vom insista mai mult asupra ei.

Prelucrată în cursul anului 1969, de către Arhivele Statului - Filiala județeană Hunedoara - Deva, colecția cuprinde materiale documentare din diferite perioade în cadrul anilor extremi 1351 - 1920, provenite, în parte, din arhiva comitatului și alte fonduri personale. Mai precis, aceste fonduri personale sunt arhivele domeniilor feudale din raza

67. Bellun Ernő, op. cit., p. 1-7, 84-85.

68. Subliniem că regretatul cercetător de istorie locală Gelu Emil de la Orăștie ne-a fost de mare ajutor în transcrierea unor texte din limbi străine.

69. I. Frățilă. N. Wardegger, op. cit.

comitatului Hunedoara dintre care mai însemnate sunt cele ale lui Kendeffy, Antalffy, Benedikty, Bornemissza, Ivul de Hunedoara, Brazovai și alții. Ponderea colecției o formează aceste arhive, care se referă în general la relațiile de proprietate și administrare a imobilelor. Acte de proprietate, acte de vânzare - cumpărare, tranzacții patrimoniale, succesiuni, ieșiri din indiviziune, zăloguri, împrumuturi, datorii, tulburări de posesie, procese de proprietate între nobili, hotărâri judecătorești și executări civile, sunt doar câteva din categoriile de documente mai importante cuprinse în această colecție. O altă mare parte, se referă la starea iobagilor, prestațiile feudale în comitat, plângerile țăranilor făcute împotriva nobililor pentru deposedări de pământuri și o serie de alte abuzuri precum și impozitele acestora plătite statului, etc. În acest sens nu s-au făcut încă cercetări temeinice în arhivele semnalate.

Din punct de vedere al mișcărilor țărănești, din perioada feudală, de o importanță covârșitoare sunt cele 300 de documente legate de răscoala lui Horea. Ele reflectă cauzele care au dus la izbucnirea marii răscoale țărănești, extinderea răscoalei în comitatul Zărand și Hunedoara, înfruntarea răsculaților cu nobilimea și cu armata și măsurile de reprimare luate împotriva maselor de țărani participante la mișcare.

Din aceste documente se remarcă, din bogăția informațiilor, rapoartele asupra celor două atacuri ale iobagilor asupra cetății Deva, din 6 și 7 noiembrie 1784, condițiile armistițiului, respectiv Ultimatumul lui Horea trimis nobilimii din Deva și un protocol al Tablei comitatului Hunedoara din 31 decembrie 1784, cuprinzând problemele dezbătute pentru înăbușirea răscoalei.

Dacă aceste teme majore sunt dezbătute pe larg în istoriografia patriei noastre, documentele existente în această colecție ne oferă posibilitatea de cercetare a perioadelor premergătoare și posteroare marelui eveniment, care sunt mai puțin cercetate. Numeroase sunt documentele în care de oglindesc măsurile luate pentru constrângerea iobagilor și a țăranilor.

În mod deosebit, o vie agitație a maselor țărănești se atestă în documente, după răscoala lui Horea. Ea rămâne trează tot timpul în speranța satisfacerii revendicărilor sociale și naționale, fiind reluate mai întâi de către mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu și mai târziu de către revoluția de la 1848.

Se poate observa în aceste frământări sociale și repercursiunile războaielor napoleoniene din această perioadă. Valorificarea critică a acestor materiale poate fi de mare folos în elucidarea cauzelor și consecințelor deselor nemulțumiri.

Dintre diplome - majoritatea de înobilare și de proprietate, originale și copii - remarcăm pe cea emisă de Mihai Viteazul, la 4 februarie 1600 (Alba - Iulia), pentru confirmarea privilegiilor locuitorilor orașului Zalău și pe cea dată de Bethlen Gábor în 1622, prin care se dispune colonizarea în opidul Deva a unor oameni liberi din Ungaria. Diplomele, statuetele și documentele breslelor și a cizmarilor din Hațeg, cizmarilor și tăbăcarilor din Deva - sunt alte materiale arhivistice de interes pentru istoria vieții orașelor medievale din Transilvania.

Diferite ordine, instrucțiuni și acte normative reglementează și activitatea administrativă. Poate constitui obiectul unui studiu interesant desfășurarea alegerilor pentru reprezentanța orașului Hațeg, de la mijlocul secolului al XIX-lea. Tot din această perioadă, multe documente cuprind probleme militare: mișcări de trupe, concentrarea lor în zonele și localitățile agitate (Hațeg și Petroșani), încartiruirea și aprovizionarea armatei,

paza graniței în pasul Vâlcân și altele, printre care 45 de documente din perioada anului 1862 - 1866, care se referă la averea și activitatea Regimentului I român de grăniceri de la Orlat. Prețioase ne apar și notele, rapoartele și informațiile arheologice cuprinse în patru volume ale renumitei cercetătoare de la Orăștie Dr. Torma Zsófia, dintre care, în mare parte nevalorificate. Aici găsim însemnări valoroase cu privire la antichitate, la descoperirea și cercetarea așezărilor neolitice de la Turdaș și împrejurimi, date biografice ale susnumitei, precum și o apreciabilă corespondență științifică, necercetată, purtată cu istorici și alți oameni de știință și de stat, din țară și de peste hotare, dintre care amintim pe George Barițiu, profesorul Dr. O. Fraas din Stuttgart, P.A. Schmölder, Liperheide, François Lenormant de la Biblioteca Națională din Paris, J. Jung, profesor la Universitatea din Praga, Dr. Ludwig Lindenschmidt - directorul muzeului din Mainz, Schliemann H. - descoperitorul Troiei, Kossuth Lajos, Széchenyi și alții⁷⁰.

Și fiindcă ne aflăm la capitolul corespondență, subliniem importanța deosebită a scrisorilor din 1849 ale lui Buteanu, Șuluțiu, Corcheșiu și Axente Sever către Avram Iancu, care relevă momente semnificative din acea perioadă, cum ar fi: mobilizarea generală a moșilor la revoluție, apărarea Abrudului și alte probleme militare.

Din categoria registrelor amintim protocolele Conventului călugărilor franciscani din Deva, din secolul al XIX-lea, în care se atestă existența unei comunități bulgaro-valahe în localitate, registrele Comisiei mixte nautice din Deva cu conșcripții ale plutașilor din 1811 din satele comitatului Hunedoara, precum și plângerile acestora împotriva autorităților.

În sfârșit din colecție mai fac parte cele câteva sute de documente legate de înființarea și activitatea Liceului real din Deva (1871-1882), corespondența liceului cu alte instituții și crearea unor fonduri pentru ajutorarea elevilor lipsiți de mijloace materiale.

Mai trebuie amintită arhiva proprie creată de către Societatea de istorie și arheologie, în cantitate de 1 metru linia - poliță raft, în mare parte necercetată.

După cum se poate aștepta, această arhivă este formată în primul rând din procesele verbale ale adunărilor generale și ședințele comitetului de conducere. De altfel, sunt documentele principale, în măsură să reflecte toate dezbaterile și hotărârile luate de către organele de conducere ale instituției.

Dintre actele contabile și de gestiune, ordonate cronologic după numerele de înregistrare, importanță istorică au doar cele de proprietate și administrare ale societății asupra amfiteatrului de la Sarmizegetusa (1888) și asupra cetății Deva (1893). Interesante sunt de urmărit demersurile oficiale făcute mai înainte, pentru săpături, pentru folosirea acestor terenuri, până la intrarea lor în proprietatea deplină și exclusivă a societății.

Pentru cercetarea documentară, rămâne de o valoare incontestabilă corespondența societății. Ea reflectă un alt aspect luminos din activitatea ei, aceea a relațiilor de colaborare avute cu cele 52 de societăți similare: muzee, biblioteci, universități și alte instituții din țară și de peste hotare. Revelatoare sunt în această privință schimburile de publicații și corespondență cu Academia Română, Muzeul Național Român,

70. Sub îngrijirea și cu o introducere scrisă de Gyulai Pál s-au publicat 48 de scrisori din corespondența numitei Torma Z. lucrare intitulată: Torma Zsófia leveles ládájából, București, 1972. Lucrarea merită a fi consultată pentru o eventuală publicare, întrucât la Arhivele Statului Deva, în mare parte corespondența se află în formă de ciornă, originalele fiind păstrate în Arhiva Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Societatea Arheologică Română din Bucovina, "Astra", Verein für Siebenbürgische Landeskunde din Sibiu, Biblioteca "Jagellonska" din Cracovia, Universitatea din Praga, cele din Lemberg și Belgrad, precum și cu arhivele centrale din Vatican, Viena și Budapesta. Nu rareori aceste instituții au fost invitate și prezente la adunările generale ale societății, prin reprezentanții lor.

La rândul ei, Societatea de istorie și arheologie a participat la mai multe congrese istorice, antropologice și arheologice din străinătate - să nu mai pomenim de altele - aducându-și un aport lăudabil prin bogatele colecții preistorice și numeroasele basoreliefuli mithriace, etc.

În 1902, între 3 și 6 iulie societatea și muzeul deveau au fost onorate de prezența a 32 de excursioniști din București, conduși de arheologul Grigore Tocilescu, directorul Muzeului Național Român. Oaspeții s-au bucurat de o primire deosebit de cordială, reușind să viziteze în condiții optime însemnatele locuri istorice din județ. Cu acest prilej, s-a căzut de acord asupra colaborării științifice între Grigore Tocilescu și Tégylás Gábor, în scopul extinderii săpăturilor și cercetărilor arheologice pe "întreg teritoriul Daciei de sub ocupație romană", nefructificat din lipsa ajutorului material din partea celor două guverne, maghiar și român.

La plecarea oaspeților din Deva, societatea le-a donat în semn de cinstire un manuscris despre vestigiile romane din județul Hunedoara ⁷¹.

O colaborare strânsă a avut societatea și cu instituțiile și autoritățile locale. Astfel a fost posibilă organizarea unor conferințe și adunări populare pentru răspândirea științei și culturii. În acest sens s-a ridicat un monument în 1889 la Șibot în amintirea victoriei împotriva oștirii otomane, din 1479. Cele două formațiuni au colaborat de asemenea cu instituțiile locale la ridicarea de monumente la Zeicani și Vulcan. Au ridicat plăci comemorative la casa în care s-a născut principele Bethlen Gábor la Ilia, istoricul Salamon Ferencz la Deva, etc.

În condițiile descrise mai sus, societatea de istorie și arheologie a desfășurat o activitate susținută și multilaterală până la izbucnirea primului război mondial. Documentele de arhivă cercetate atestă că după această dată a intervenit o schimbare bruscă în viața societății. Astfel se explică faptul că ultima adunare generală, cea de a XXXIII-a, a avut loc la 5 octombrie 1913, urmată de câteva ședințe ale comitetului de conducere din 1913 și 1914. Tot până în 1913 au apărut și cele XXII volume din anuarele publicate. După această dată, formal, ici-colo, mai găsim câte o adresă, ultima dată la 20 februarie 1918, eliberată din încredințarea comitetului de conducere, de către președinte și secretar.

Muzeul deveau, în pofida împrejurărilor grele de război, a continuat să-și îndeplinească atribuțiile strict necesare, iar după unirea Transilvaniei cu România - 1 decembrie 1918 - a intrat în rețeaua de stat a muzeelor.

Din această perioadă merită reținut ca un ultim fapt memorandumul votat în ședința comitetului de conducere din 24 octombrie 1913, înaintat Inspectoratului General

71. Baluun Ernő, op. cit., p. 158 și Arh. St. Deva, loc. cit. Acest manuscris era intitulat: Antichitățile romane în comitatul Hunyad în regatul Ungariei. Scurtă descriere oferită excursioniștilor din București drept manuscris de Societatea istorică și arheologică Deva, tip. Hirsch, 20 pagini și 6 imagini.

al Muzeelor și Bibliotecilor din Budapesta, în care societatea solicită un ajutor material substanțial de la stat, pentru a-și continua activitatea într-o nouă structură organizatorică, corespunzătoare stadiului de dezvoltare la care a ajuns. Rămânând fără ecou, idealul și năzuințele lor au ajuns să fie înfăptuite în timp, muzeul județean atingând un stadiu de dezvoltare și înzestrare care îi permit să rivalizeze cu cele mai pretențioase instituții similare din țară și de peste hotare.

LES PRÉMISSSES DE LA FONDATION ET DE L'ACTIVITÉ DU MUSÉE DE DEVA, DANS LE CADRE DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DU COMITAT DE HUNEDOARA

Resumé

En utilisant un très riche matériel documentaire, l'auteur établit avec ampleur les circonstances parmi lesquelles les chercheurs autochtones et étrangers ont effectué les premières observations, remarques et investigations concernant les très importants vestiges subsistant dans cet très ancien emplacement historique, en commençant avec la XIX-ème siècle.

Les grottes préhistoriques de Ohaba, Ponor, Cioclovina, Nandru, Crăciunești et d'autres, l'établissement néolithique de Turdaș et les environs, la ressemblance et similitude de cette civilisation avec celle de Troie, de Babylon et de la Syrie, les cités daces dans les montagnes de Orăștie, les luttes des daces avec la romains, les traces matérielles de la culture romaine à Ulpia Traiana - Sarmizegetusa, la capitale de la Dacie Romaine, Micia (Vetel), Germisara (Geoagiu), Aquae (Călan) etc., les exploitations minières, la cité de Deva, l'église de Densuș, le château de Ioan de Hunedoara, la "Palia" de Orăștie, et surtout le plus pur langage roumain de jadis, - tous ces éléments ont contribué au fondement de la Société d'histoire et d'archéologie le 13 mai 1880. dans les cadres de cette société étant créé le musée de Deva et la société déployant une activité continue a acquis une renommée dans le pays et à l'étranger.